

Andrzej Bierca
Muzeum w Stargardzie

Stargardia
Tom I, 2001

Historia radzieckiej jednostki wojskowej w Kluczewie pod Stargardem

Kluczewo miejscowość o średniowiecznym rodowodzie do końca 1995 r. należało do powiatu pyrzyckiego. Położona jest na południowy-zachód od stolicy powiatu i na zachód od linii kolejowej łączącej Stargard z Pyrzycami. Obecnie jest to dzielnica Stargardu, a do 1989 r. była „białą plamą” na mapie powojennej Polski z racji przebywania na istniejącym tam lotnisku kilku tysięcznej jednostki Armii Radzieckiej¹. Garnizon w Kluczewie był jednym z kilkudziesięciu obiektów na terytorium Polski, jakie Armia Czerwona po zakończeniu II wojny światowej pozostawiła do swojej dyspozycji na czas nieokreślony. Skończyło się na 47 latach obecności, gdyż tak, a nie inaczej potoczyły się polityczne losy tej części Europy.

Garnizon w Kluczewie, podobnie jak zdecydowana większość radzieckich garnizonów w powojennej Polsce, ma swój „niemiecki” rodowód.

Niemcy zaczęli prace przy budowie obiektów lotniskowych w Kluczewie (niem. Klützw) w drugiej połowie lat 20. ubiegłego wieku. Do wybuchu II wojny światowej lotnisko było bazą 21 Dywizjonu Bliskiego Rozpoznania (21 Heeres Gruppe) Luftwaffe. Jednostka ta była wyposażona w samoloty rozpoznawcze Henschel Hs-126. W czasie kampanii wrześniowej 1939 r., 21 Dywizjon przydzielony został do pracy na rzecz niemieckiej 4 Armii Grupy Armii „Północ” (m. in. jedna z eskadr tego dywizjonu rozpoznawała na rzecz XIX Korpusu Pancernego gen. H. Guderiana)².

Przez cały okres II wojny światowej Niemcy rozbudowywali garnizon, wykorzystując do tego celu jeńców wojennych i robotników przymusowych.

Od października 1944 r. do stycznia 1945 r., na lotnisku stacjonowały samoloty o napędzie raketowym: Messerschmitt Me-163 B „Komet” z II/JG 400 (II Gruppe Jagdgeschwader 400 - II Dywizjon 400 Pułku Myśliwskiego). Jednostką dowodził kpt. Rudolf Opitz. Do zadań tej jednostki należała m. in. obrona przed lotnictwem alianckim zakładów produkujących benzynę syntetyczną w Policach (niem. Pölitz)³.

W pierwszych dniach marca 1945 r. wojska 61 armii (dow. gen. płk P. Bielów)

¹ Od 1918 do 1946 Armia Czerwona (pełna nazwa: Robotniczo Chłopska Armia Czerwona), od 1946 do 1991 Armia Radziecka, od 1992 r. Armia Federacji Rosyjskiej.

² I tak np. z 15 lotnisk (8 bojowych i 7 zapasowych) na terenie Polski jakie wojska radzieckie zajmowały do początku lat 90., jedno tylko budowane było od podstaw przez Rosjan - było to zapasowe lotnisko w miejscowości Wschowa (obecnie w woj. Lubuskim). *Pożegnanie z armią-rozmowa M. Szczepańskiego z gen. Z. Ostrowskim, pełnomocnikiem rządu do spraw pobytu w Polsce wojsk byłego ZSRR*, Warszawa 1992, s. 38.

³ J. B. Cynk, *Sily lotnicze Polski i Niemiec w 1939 r.*, Warszawa 1989, s. 156, 163.

⁴ B. Balcerz, R. Pęczkowski, *Me 163 komet*, Warszawa 1997, s. 35. M. Emmerling, J. Dressel, *Raketenjager Messerschmitt Me 163*, Friedeberg 1988, s. 28.

I Frontu Białoruskiego marszałka G. Żukowa, w ramach operacji pomorskiej, zajęły Kluczewo. Tak to opisał świadek zdarzenia:

„(...) Pociski radzieckie gęsto padały na osiedle. Działa przeciwlotnicze ujadły gdzieś w okolicy lotniska. Eskadry samolotów z czerwonymi gwiazdami przelatywały nad kominami cukrowni. Przerażliwy huk silników Jaków działał bardziej przygnębiająco na ludzi, niż skutki opadających bomb. Najpierw słychać było warkot samolotów, potem moment ciszy i gruby ryk, (...) Była godzina 24.00. Cisza. Umilkły na lotnisku działa. Samoloty niemieckie od kilku dni nie startowały. Świtało. Zza węglów skradały się dziwne postacie. Szli od strony Witkowa. Byli to żołnierze radzieccy, których zobaczyłem pierwszy raz w życiu. Wojska radzieckie wolno maszerowały w stronę Stargardu (...). Długie szeregi żołnierzy szły szosą, torami kolejowymi i polnymi ścieżkami. Machina wojenna przeszła Kluczewo kierując się na północ”⁵.

Lotnisko w Kluczewie, po zajęciu przez Armię Czerwoną, zostało w krótkim czasie przywrócone do stanu użyteczności bojowej. Do usuwania zniszczeń na lotnisku sowiecki komendant zatrudnił byłych robotników przymusowych, którzy w czasie wojny pracowali w miejscowej cukrowni⁶. Do zakończenia wojny z lotniska korzystały samoloty sowieckie.

Wojska Armii Czerwonej pozostając po 9 maja 1945 r. w Kluczewie i innych garnizonach na obszarze powojennej Polski, uczyniły to nielegalnie bez jakichkolwiek uzgodnień z władzami polskimi oraz z obowiązującymi międzynarodowymi normami. Po zakończeniu działań wojennych wojska Armii Czerwonej dokonały na terenie Polski jedynie redukcji swych sił i dyslokacji części jednostek, wybierając kompleksy koszarowe, lotniska i tereny najbardziej im przydatne, traktując je jako swego rodzaju zdobycz wojenną⁷. Na terenie Pomorza Zachodniego największe garnizony, podobnie jak Kluczewo wykorzystywane do początku lat 90., Rosjanie utworzyli w: Szczecinie, Świnoujściu, Bagiczu k/Kołobrzegu, Białogardzie, Bornem - Sulinowie (tam najliczniejszy).

W dniu 3 czerwca 1945 r. decyzją Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej rozwiązano dowództwa i rady wojenne I, II i III Frontu Białoruskiego oraz I Frontu Ukraińskiego. W miejsce tych frontów utworzono Północną Grupę Wojsk Armii Czerwonej. Miejscem jej dyslokacji stał się obszar Polski. Pierwszym jej dowódcą został K. Rokossowski rezydujący w Legnicy⁸. Oficjalnie Północna Grupa Wojsk

⁵ T. Gasztold, *Śladami Operacji Pomorskiej*, Poznań 1973, s. 192-193.

⁶ *Cukrownia „Kluczewo” S. A. w Stargardzie 1948 - 1998*, opracował E. Olszewski, Stargard 1998, s. 5.

⁷ J. Sarniak, *Z problemów pobytu Armii Czerwonej na Pomorzu Zachodnim w pierwszych latach powojennych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 1, 2000 r., s. 192.; *Pożegnanie z armią ...* s. 16.

⁸ Rokossowski Konstantin Konstantinowicz (1896 - 1968) - od 1918 r. w Armii Czerwonej, jeden z najbardziej utalentowanych dowódców radzieckich okresu wojny z Niemcami. Dowodził m. in. II Frontem Białoruskim. Od 1944 r. marszałek ZSRR. Dowódca Północnej Grupy Wojsk w latach 1945 - 1949. W okresie 1949 - 1956 r. minister obrony narodowej PRL, marszałek polski i wicepremier. G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 243 - 244; Legnica była siedzibą dowództwa PGW w latach 1945 - 1993 z przerwą na lata 1984 - 1991 kiedy to dowództwo PGW przeniesiono do Świdnicy, a w Legnicy utworzono Dowództwo Zachodniego Teatru Działań Wojennych.

(dalej PGW) rozmieszczona głównie w północnych i zachodnich obszarach Polski, miała ochraniać linie zaopatrzeniowe, łączące ZSRR z wojskami radzieckimi okupującymi wschodnie Niemcy⁹.

Status prawny jednostek PGW stacjonujących w Polsce unormowany został w znacznym stopniu dopiero w latach 1956 - 1957, kiedy to zostały podpisane i ratyfikowane dwustronne umowy między rządami Związku Radzieckiego i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Były to: „Umowa między rządami PRL i ZSRR o statucie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonujących w Polsce¹⁰” oraz „Porozumienie między rządami PRL, a rządem ZSRR o liczebności, rozmieszczeniu i trybie dokonywania ruchów wojsk radzieckich czasowo stacjonujących w Polsce”. Pierwszy z tych dokumentów stwierdzał w Artykule 1. „Czasowe stacjonowanie jednostek wojsk radzieckich w Polsce w niczym nie może naruszać suwerenności państwa polskiego i nie może prowadzić do ich ingerencji w wewnętrzne sprawy PRL¹¹”. W dalszej części dokument mówił m. in., że ruchy wojsk radzieckich, ćwiczenia, manewry poza ich miejscem stacjonowania miały być każdorazowo uzgadniane wcześniej z władzami polskimi. Żołnierze i personel cywilny garnizonów obowiązany był szanować i przestrzegać przepisów prawa polskiego¹². Umowa ta przewidywała, że wiele spraw zostanie rozwiązanych w oddzielnych porozumieniach, które miały określać m. in. warunki użytkowania przez wojska radzieckie koszar, lotnisk, poligonów, korzystania z energii elektrycznej, opłat za dzierżawę obiektów i różnego rodzaju usługi. Te i inne porozumienia ostatecznie w ani jednym przypadku nie okazały się dla Polski korzystne. I tak np. zarządzenie prezesa Głównego Urzędu Cel, będące wynikiem ustaleń z Rosjanami z 1975 r., mówiło, że „(...) przyłot wojskowego statku powietrznego z zagranicy oraz jego odlot za granicę nie wymagają zawiadomienia o tym organów administracji celnej. Statki powietrzne, ich załogi i wyposażenie oraz znajdujące się na ich pokładzie ładunki nie podlegały odprawie celnej i były wolne od rewizji celnej¹³”.

Drugi z wyżej wymienionych dokumentów, który został utajniony, ustalał, że na terenie Polski będzie stacjonowało od 62 do 66 tysięcy żołnierzy Armii Radzieckiej, z czego ok. 40 tys. miało służyć w wojskach lądowych, 17 tys. w lotnictwie i 7 tys. w marynarce. W 1958 r. ujawniono, że PGW stacjonowała w 47 garnizonach, użytkowała poligony i tereny leśne o łącznej powierzchni 61, 9 tys. ha¹⁴.

Powojenna historia lotniska w Kluczewie powiązana jest głównie z historią

⁹ Po powstaniu w 1949 r. NRD wojska te przekształcone zostały w Zachodnią Grupę Wojsk Armii Radzieckiej

¹⁰ Pożegnanie z armią ..., s. 16-18.

¹¹ *Polska Ludowa - Związek Radziecki 1944 - 1974. Zbiór dokumentów i materiałów*, opracował S. Trempezyński i N. Rodionow, Warszawa 1974, s. 204.

¹² *Ibidem*, s. 204-210.

¹³ Pożegnanie z armią ..., s. 22.

¹⁴ *Ibidem*, s. 18; *Każda rozbiórka ma swoją cenę. Wywiad J. Forowicza z gen. Z. Ostrowskim*, „Rzeczpospolita”, z 14. 02. 1995 r., s. 4.

jednostki, która tam w latach 1952 - 1992 (z przerwą przypadającą na lata 1961 - 1964) stacjonowała. Był to 159 „Noworosyjski” Pułk Lotnictwa Myśliwskiego Gwardii (dalej 159 PLM)¹⁵.

Jednostka ta powstała na przełomie marca i kwietnia 1940 r. na lotnisku Bochoniki - wschodnie przedmieścia Winnicy (obecnie na Ukrainie). W momencie formowania jednostka otrzymała nazwę 88 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego. Pierwszym dowódcą pułku był ppłk Andriej Markielow. Jednostka od pierwszych dni wojny niemiecko-radzieckiej brała udział w walkach z niemieckim lotnictwem nad południową Ukrainą. Do listopada 1942 r. pułk walczył w Donbasie i w Północnym Kaukazie w składzie 44 Dywizji Lotnictwa Myśliwskiego (dalej DLM). W 1943 r. pułk uczestniczył m. in. w walkach nad Kubaniem i o Półwysep Tamański. W pierwszej połowie września tego roku pułk aktywnie uczestniczył w zdobyciu miasta Noworosyjsk nad Morzem Czarnym, osłaniając szturmowe samoloty Il-2¹⁶. Po zdobyciu tego miasta, 19 września, 88 PLM otrzymał nazwę „Noworosyjski”¹⁷ i został przeniesiony na lotnisko połowe koło Feodozji, gdzie nadszedł rozkaz o przemianowaniu pułku w jednostkę gwardyjską, w dowód uznania za wkład włożony podczas walk nad Kubaniem i Półwyspem Tamańskim. Od tego też momentu nazwa pułku brzmiała - 159 „Noworosyjski” Pułk Lotnictwa Myśliwskiego Gwardii. W latach 1944 - 1945 159 PLM w składzie 229 „Tamańskiej” DLM z 4 Armii Lotniczej (dalej 4 AL) w ramach II Frontu Białoruskiego brał udział w wyzwoleniu Białorusi, operacji białostockiej, wyzwoleniu Mazowsza, Kujaw oraz w walkach na Pomorzu i operacji berlińskiej. Działania wojenne 159 PLM zakończył na lotnisku pod Pasewalkiem. Podczas wojny piloci tego pułku zniszczyli 316 samolotów przeciwnika, wykonując 18 193 lotów bojowych¹⁸.

Po zakończeniu działań wojennych 159 PLM, wchodząc w skład 4 AL,¹⁹ przeniesiony został na terytorium Polski. Od sierpnia 1945 r. do maja 1948 r., pułk stacjonował na lotnisku w Malborku, a następnie został przeniesiony na lotnisko w Brzegu (obecnie w woj. opolskim)²⁰. Tam stacjonował do początku 1952 r. Bazując na tym lotnisku pułk został przebrojony na odrzutowe samoloty Jak-17 i Jak-17W

¹⁵ Gwardyjski Odznaczony Orderem Czerwonego Sztandaru i Orderem Suworowa Noworosyjski Pułk Lotniczy. Aleksander W. Suworow (1729 - 1800) feldmarszałek - 1774 r. i generalissimus - 1799 r. armii rosyjskiej. „Całe swe życie wśród wojen przepędził” m. in. tłumił powstanie kościuszkowskie. Szturmem wówczas zdobył Pragę (04. 11. 1794 r.), gdzie dopuścił do rzezi ludności. Po kapitulacji Warszawy do 1796 r. dowódca okupacyjnych wojsk rosyjskich w Polsce.

¹⁶ C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 Armia Lotnicza - ostatni rok na polskim niebie cz. I*, „Lotnictwo” nr 14 z 1-15. 08. 1992 r., s. 17.

¹⁷ Za wyzwolenie Noworosyjska dziewiętnaście oddziałów i związków taktycznych Armii Czerwonej walczących w składzie Frontu Północnokaukaskiego i Floty Czarnomorskiej otrzymały nazwę „Noworosyjskich”. *Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968*, Warszawa 1970, s. 475.

¹⁸ C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 Armia Lotnicza ...*, s. 18.

¹⁹ 4 AL weszła w skład PGW. W latach 1960 - 1968 przemianowana została na 37 AL po czym wróciła do starej nazwy 4 AL *Iz bojowej ličnosti historii armii*, „Znamia Pobiedy”, nr 118 z 05. 05. 1992 r., s. 1.

²⁰ Na przełomie lat 40. i 50. lotnisko w Malborku przekazane zostało stronie polskiej. W tym też okresie Rosjanie oddali polskiemu lotnictwu lotnisko w Goleniowie. C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 AL...*, s. 18.

(szkolna wersja Jak-17). W drugiej połowie 1950 r. 159 PLM uczestniczył w „super tajnej” operacji, jaką było przeszkolenie pierwszej grupy pilotów z polskiego lotnictwa na samoloty odrzutowe²¹. W 1951 r. 159 PLM został przebrojony na samoloty MiG-15 i UTMiG-15 (szkolna wersja MiG-15). W roku 1952 pułk został po raz pierwszy przebazowany do Kluczewa.

W latach 50. (1952 r. ?) w granice garnizonu włączono obszary leżące na południowy zachód od lotniska. Obejmował ten obszar dwie wsie - Burzykowo (niem. Buslar) i Słotnice (niem. Schlötenitz)²². Mieszkańcy tych wsi zostali przesiedleni do okolicznych miejscowości, w czym pomagali im sami Rosjanie. Po zajęciu Burzykowa i Słotnicy powierzchnia garnizonu wzrosła do ok. 1200 ha. Istniejącą tam zabudowę (spichlerze, stajnie, obory, kościoły, budynki mieszkalne) Rosjanie zaadoptowali do swoich potrzeb. Z czasem zaczęli wznosić tam nowe budynki o różnym przeznaczeniu: garaże, schrony, stacje paliw (w Burzykowie - 19 tys. mł), budynki mieszkalne, budynki koszarowe. W tym też okresie, na obszarze garnizonu w trójkącie Kluczewo - Burzykowo - Słotnica, rozpoczęto przebudowę pasa startowego, którego długość wynosi 2 515 m, szerokość 60 m. Zarówno jego rozmiary, jak i konstrukcja umożliwiały operowanie z niego nie tylko samolotom myśliwskim, ale także ciężkim samolotom transportowym²³.

Stacjonujący w Kluczewie pułk przebroił się na samoloty MiG-17, a następnie dostał na wyposażenie ciężkie dwusilnikowe myśliwce przechwytyjące Jak-25M.

W 1961 r. 159 PLM przeniesiony został na lotnisko w Bagiczu pod Kołobrzegiem a następnie do Żagania. Stacjonując tam pułk otrzymał na wyposażenie pierwsze samoloty MiG-21, które z czasem stały się podstawowym uzbrojeniem jednostki i w różnych wersjach użytkowane były jeszcze w drugiej połowie lat 80. W dniach od 12 do 15 sierpnia 1964 r. pułk został przeniesiony ponownie do Kluczewa i od tej pory garnizon ten stał się podstawową bazą jednostki (poczta polowa 40431)²⁴.

Po przebazowaniu do Kluczewa pułk został podporządkowany 239 „Baranowickiej” Dywizji Lotnictwa Myśliwskiego, której dowództwo mieściło się w Kluczewie (poczta polowa 55146). Dywizja ta składała się z trzech pułków: 159 PLM; 871 „Pomerańskiego” PLM stacjonującego w Bagiczu oraz 582 PLM w Chojnie²⁵. Umiejscowienie w Kluczewie dowództwa dywizji spowodowane zapewne było tym, że była to największa sowiecka baza lotnicza w tej części Polski²⁶, a także

²¹ Cz. Krzemiński, *Polskie lotnictwo wojskowe 1945 - 1980*, Warszawa 1989, s. 111 - 112; M. Mikołajczyk, *Rozwój lotnictwa polskiego w latach pięćdziesiątych I etap: lata 1950 - 1952*, „Lotnictwo Wojskowe”, nr 5, 2000 r., s. 33.

²² W tych dwóch miejscowościach miały istnieć rolnicze spółdzielnie produkcyjne, które w tym okresie uległy rozwiązaniu. Na terenie Polski do końca 1956 r. z 10 tys. spółdzielni produkcyjnych - założonych w końcu lat 40.- uległo rozwiązaniu ponad 8 tys.

²³ Oprócz tego Rosjanie dysponowali w Kluczewie trawiastym pasem startowym o wymiarach 2000 m długości i 100 m szerokości.

²⁴ C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 Armia Lotnicza ...*, s. 19.

²⁵ Pułk ten na przełomie kwietnia i maja 1955 r. przeniesiony został do Chojny z lotniska położonego na Półwyspie Liootańskim, koło bazy morskiej Luszun (Port Artur) - obecnie w Chinach. Ibidem, s. 20.

²⁶ Powierzchnia garnizonu w Chojnie wynosiła ok. 500 ha w Bagiczu ok. 650 ha.

centralnym położeniem Kluczewa względem Bagicza i Chojny. Na potrzeby dowództwa dywizji Rosjanie wybudowali w Kluczewie m. in. w centralnej części garnizonu podziemne dwukondygnacyjne stanowisko dowodzenia o powierzchni 600 m², skryte pod grubą warstwą żelbetonu i ziemi (il. 1).

Na początku 1976 r. Sejm PRL dokonał nowelizacji konstytucji z 22 VII 1952 r., uzupełniając ją m. in. zapisami mówiącymi, iż PRL „ureczywistnia i rozwija demokrację socjalistyczną” oraz „umacnia przyjaźń i współpracę” z ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi. Nowelizacje te miały wzbudzić duże zadowolenie wśród mieszkańców garnizonów radzieckich w Polsce oraz ugruntowały przeświadczenie, że ich obecność tutaj nie jest tymczasowa.

Przełom lat 70. , 80. był „gorącym” okresem w historii Polski. Powstanie „Solidarności”, groźby interwencji wojsk państw Układu Warszawskiego w latach 1980 - 1981 i w końcu wprowadzenie stanu wojennego w grudniu 1981 r. , rzutowało na zachowanie i sytuację wojsk sowieckich w Polsce. PGW uległa w tym okresie znacznemu wzmocnieniu²⁷. W jednostkach panował podwyższony stan gotowości bojowej, m. in. wzmocnieniu uległy posterunki na obrzeżach garnizonu²⁸. Nasiliły się przeloty do Polski i w samej Polsce samolotów sowieckich. Ciężkie śmigłowce i samoloty transportowe przebazowane do Polski m. in. z Czechosłowacji i ZSRR, wykonywały liczne loty na terytorium Polski. Nietrudno jest tutaj wskazać rolę lotniska w Kluczewie, jaką mogło odegrać w ewentualnej „bratniej pomocy”, udzielonej Polsce przez wojska sojusznicznych armii. Ze swą rozległą płytą lotniskową była doskonałą bazą przerzutową dla różnych formacji wojsk lądowych, jak i oczywiście bazą dla lotnictwa bojowego.

W lutym 1982 r. na łamach czasopisma „Żołnierz Ludu” - organu prasowego Śląskiego Okręgu Wojskowego - ukazał się artykuł zatytułowany „Pod polskim niebem”, w którym autor opisał swój jednodniowy pobyt w sowieckiej bazie lotniczej na terytorium Polski. Jednostką, w której gościł był 159 PLM w Kluczewie³⁰.

Z treści artykułu można się dowiedzieć m. in. tego, że kierownikiem lotów w tym dniu był pptk gwardii Paweł Kulikow. Oprócz niego służbę w Punkcie Kontroli Lotów pełnili jeszcze: pilot starszy lejtnant Siergiej Korbacz i nawigator starszy lejtnant Wasilij Muratow. Służbę w parze dyżurnej³¹ pełnił m. in. w tym dniu starszy lejtnant

²⁷ W. Bukowski, *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremła*, Warszawa 1998, s. 572.

²⁸ Wg relacji gospodarzy posiadających grunty ome przylegające do ogrodzenia bazy w Kluczewie, utrudniano im prace na nich w tym okresie.

²⁹ Z. Czekiarda, *Pod polski niebem*, „Żołnierz Ludu” Nr 12 z 23-24. 02. 1982 r., s. 3. Cały niemal numer poświęcony był Armii Radzieckiej z okazji przypadającej wówczas, tj. 23. 02. 1982 r. - 64. rocznicy powstania tejże armii.

³⁰ Autor w artykule tego w tekście nie podaje, gdyż było to wówczas tajemnicą, jednak wiele elementów jednoznacznie wskazuje na to, że opisuje tę jednostkę i bazę w Kluczewie.

³¹ Para dyżurna - byli to piloci, którzy w pogotowiu czekali na alarmowy start w przypadku zaistnienia zagrożenia. Do ich dyspozycji były utrzymane w pełnej gotowości bojowej dwa samoloty. Wówczas w Kluczewie były tylko dwa MiG-21.

Włodzimierz Besarabow - pilot II klasy. Po garnizonie oprowadzał autora artykułu dziennikarz „Znamia Pobiedy”³² ppłk pilot Gieorgij Molczan, który zanim trafił do redakcji „Znamia Pobiedy”, pełnił służbę w 159 PLM, jako pilot i jednocześnie zastępca dowódcy jednostki do spraw politycznych. Podkreśla on, że 159 PLM jest jednostką gwardyjską i „w chwili obecnej nie ma sobie równych w całej PGW. Od ośmiu lat dzierży ten prymat. Zdobyła już cztery sztandary przechodnie”³³. Najstarszym i najbardziej doświadczonym pilotem był wówczas w pułku mjr Wasilij Basmanow (27 lat służby, 2600 godzin w powietrzu)³⁴.

W artykule został także przedstawiony wystrój sali bojowej sławy pułku, w której eksponowane były zdjęcia 16 pilotów jednostki, którzy uzyskali tytuły Bohaterów Związku Radzieckiego (il. 2).

W czasie kiedy ukazywał się ten numer gazety, na terytorium Polski poszukiwano listami gończymi dwóch dezertersów z PGW AR. Jeden z nich - Aleksander Janyszew z Woroneża, przez krótki okres czasu w 1981 r. przebywał na lotnisku w Kluczewie, które jego zdaniem było punktem rozdzielczym skąd po przylocie z ZSRR, żołnierze rozdzielani byli do innych garnizonów sowieckich na terenie Polski. On akurat z Kluczewa przerzucony został do Torunia, a następnie trafił do Oławy do *disbatalionu* (ros. disiplinarny batalion - batalion karny) skąd zdezerterował na krótko przed wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego³⁵.

Kluczeńska jednostka utrzymywała oficjalnie bliskie kontakty z polskim 2 PLM „Kraków”³⁶, który stacjonował na lotnisku w Goleniowie (il. 3.). Tak o tej współpracy pisał w końcu lat 80. Czesław Krzemiński: „Stałe kontakty żołnierzy 2 PLM „Kraków” z gwardyjskim pułkiem lotnictwa myśliwskiego Armii Radzieckiej [159 PLM] zostały zapoczątkowane w 1962 r. Realizują je piloci, komsomolcy i zetesempowcy, członkowie organizacji rodzin wojskowych, sportowcy. Na przykład w 60 rocznicę Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej w 1977 r. lotnicy 2 Pułku „Kraków” zorganizowali bardzo interesujący *Dzień braterstwa broni*. Na jego program złożyło się: konferencja poświęcona wymianie doświadczeń związanych z bezpiecznym lataniem i z organizacją procesu szkolenia lotniczego, pokazy bazy szkoleniowej oraz organizacja lotów na lotnisku”³⁷. Należy tutaj zaznaczyć, że przez dłuższy okres czasu obie jednostki wyposażone były w ten sam typ samolotów MiG-21, co zapewne oprócz „umacniania postaw internacjonalistycznych” mogło sprzyjać wzajemnym kontaktom. Tego typu kontakty zresztą nie były niczym szczególnym, np. polski 28 PLM ze Słupska „przyjaźnił” się z 871 „Pomerańskim” PLM z Bagicza.

³² „Znamia Pobiedy”-Dziennik, organ prasowy PGW. Wydawany w Legnicy od 1945 r. Pierwszy numer tego pisma ukazał się 05. 05. 1939 r.

³³ Z. Czekierda, op. cit., s. 3.

³⁴ Ibidem.

³⁵ *Droga dezertera. Z wolności, rozmowa z Aleksandrem Janyszewem*, „Karta”, nr 8, 1992, s. 95-99.

³⁶ Jednostka ta powstała w 1944 r. na terenie ZSRR jako 2 Pułk Nocnych Bombowców „Kraków”. Od 1962 r. już jako 2 PLM stacjonował w Goleniowie. Jednostka uległa rozwiązaniu w 1993 r.

³⁷ Cz. Krzemiński, *Polskie Lotnictwo Wojskowe 1945-1980*, Warszawa 1989, s. 179.

Dowódcy obu tych jednostek kończyli razem akademia lotniczą w ZSRR. Obydwa pułki używały też samolotów MiG-23³⁸.

Służbę w garnizonach na terytorium Polski pełnili zarówno żołnierze zawodowi jak i żołnierze z poboru. Oprócz nich garnizony zamieszkiwali pracownicy cywilni oraz rodziny żołnierzy zawodowych.

Żołnierze służby zasadniczej (il. 4), przybywali do Polski na dwa lub na półtora roku, jeżeli wcześniej jeszcze na terytorium ZSRR złożyli przysięgę i zdobyli specjalność (marynarze odpowiednio 3 i 2,5 roku pełnili służbę). Głównym kryterium, jakim miano się kierować w ich doborze, miała być ich niekaralność. Wsiadając do samolotu na terytorium, którejs z republik ZSRR w zasadzie nie wiedzieli, czy wylądują w Archangielsku, na Kamczatce, w Berlinie, Legnicy, czy w Kluczewie (od grudnia 1979 r. wchodziły także w grę sowieckie bazy w ogarniętym wojną Afganistanie). Pasy i buty z czystej skóry wyróżniały ich umundurowanie od żołnierzy służących na terytorium ZSRR. Służąc w takich garnizonach jak np. Kluczewo nie mogli wychodzić na przepustki. Na urlop w rodzinne strony mogli wyjechać tylko najlepsi (na 10 dni, plus czas przejazdu) i to jedynie raz przez cały okres służby³⁹. Po zaostrzeniu się sytuacji w Polsce w roku 1980 mieli zakaz informowania w listach, że stacjonują na jej terytorium, zabroniono im posiadania odbiorników radiowych. Oprócz niewielkiego miesięcznego żołdu przysługiwała im też pewna liczba paczek papierosów, które mogli wymienić na cukierki⁴⁰. Te z kolei deficytowe- w ówczesnych czasach w Polsce-towary odsprzedawali, uzyskując dodatkowe pieniądze, przekraczające wielokrotnie sumę żołdu. Sprzedawali zresztą nie tylko te, ale i inne towary, które posiadali lub do których mieli dostęp od butów wojskowych począwszy, a na paliwie i broni kończąc. Żołnierze spędzali głównie czas w koszarach lub na manewrach (il. 5).

Żołnierze zawodowi - oficerowie i podoficerowie, mogli przebywać na służbie w jednym kraju 5 lat (znając np. język polski wyjątkowo mogli mieć przedłużoną służbę), po czym wracali do ZSRR. Po pięciu następnych latach mieli szansę znaleźć się na służbie w innym zagranicznym garnizonie np. w Zachodniej Grupie Wojsk Armii Radzieckiej w NRD, Południowej Grupie Wojsk na Węgrzech, Centralnej Grupie Wojsk w Czechosłowacji. Żołnierzom zawodowym, od generała po chorążego, przysługiwała pensja w rublach, odkładana w Związku Radzieckim na książeczki oszczędnościowe, a w Polsce otrzymywali równowartość tej sumy w złotychkach. Ponadto otrzymywali przydziałowe: mięso, masło, cukier, kaszę, ryby, ziemniaki. Menu mogli uzupełniać i urozmaicać w polskich sklepach lub własnych na terenach

³⁸ MiG-23. *Wersje myśliwskie*, Warszawa 1999, s. 84, 88.

³⁹ Poborowi pochodzili z różnych zakątków byłego ZSRR, na co wskazują chociażby wpisy na zabudowaniach garnizonu np. Lwów, Kijów, Leningrad, Ulianowski, Moskwa, Sziwa, Penza, Wyborg, Grozny, Baku, Fergana, Aszchabad, Buchara, Samarkanda itd.

⁴⁰ W końcu lat 80. żołd wynosił od 15 do 32 tys. złotych miesięcznie plus 18 paczek papierosów (z wymiana na cukierki). J. Dziadul, *Iwan mniej groźny*. „Polityka”, nr 13 z 31. 03. 1990 r., s. 1, 6.

garnizonów, kupując w nich za złotówki. Za ruble (wg cen jak w ZSRR) mogli wykupić deputaty żywnościowe dla swoich rodzin. Dochodziły jeszcze do tego korzyści-zresztą obopólne-płynące z osobistych kontaktów mieszkańców garnizonów z ludnością polską. Dla zawodowych żołnierzy służba poza granicami ZSRR (z wyjątkiem na pewno Afganistanu i może Mongolii) była formą wyróżnienia. Poziom życia był w tych garnizonach znacznie wyższy niż w jednostkach na terenie ZSRR.

Pracownicy cywilni pracujący na terenie garnizonów (np. nauczyciele), podpisywali umowę na trzy lata z możliwością przedłużenia na rok.

Strona sowiecka na potrzeby garnizonów zorganizowała własny system zaopatrzeniowy wojskowej sieci handlowej, który zaspokajał potrzeby zarówno w produkty żywnościowe jak i przemysłowe. Dostawą towarów zajmowało się Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego „MARKO” powstałe w 1958 r⁴¹. Sprawy socjalno - bytowe, w tym mieszkaniowe, rozwiązywane były we własnym zakresie lub przez polskie przedsiębiorstwa budowlane. W Kluczewie prace wykonywało m. in. SPBO (Stargardzkie Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego).

W czerwcu 1987 r. do wyposażenia 159 PLM zaczęły wchodzić nowe samoloty lotniczego biura konstrukcyjnego Pawła Suchoja Su-27 (il. 6)⁴². Wówczas, jak i jeszcze obecnie najnowocześniejsze rosyjskie myśliwce, będące w masowym użyciu w rosyjskim lotnictwie. Na przełomie lat 60. i 70. Rozpoczęto prace nad tym samolotem. W 1982 r. ruszyła produkcja seryjna w zakładach im. J. Gagarina w Komsomolsku nad Amurem. W 1985 r. zostały oficjalnie przyjęte na uzbrojenie do jednostek Obrony Powietrznej ZSRR. Pułk w Kluczewie był drugą jednostką Lotnictwa Frontowego⁴³ (po 831 PLM w Mirgorodzie), a pierwszą sowiecką jednostką stacjonującą poza granicami Związku Radzieckiego, która została przezbrojona na Su-27⁴⁴. Pełną gotowość bojową, po przezbrojeniu na nowy typ samolotu, pułk uzyskał najprawdopodobniej ok. 1990 - 1991 r., dysponując ok. 37 samolotami bojowymi Su-27 i szkolno-bojowymi Su-27UB. Na potrzeby nowych samolotów, które nie tylko parametrami ale i rozmiarami przewyższały dotychczas używane samoloty MiG-21,

⁴¹ A. Chečko, *Ruch ku wschodniej granicy-rozmowa z gen. dyw. dr Mieczysławem Dębickim, Pełnomocnikiem Rządu do Spraw pobytu Wojsk Radzieckich*, „Połityka” nr 27 z 8. 08. 1989 r. Gen. M. Dębicki był pełnomocnikiem rządu do spraw pobytu wojsk Radzieckich w Polsce przed objęciem tej funkcji przez gen. Z. Ostrowskiego.

⁴² P. Butowski, *Lotnictwo Wojskowe Rosji T. I*, s. 73., podaje błędnie, że nastąpiło to na początku roku 1990.

⁴³ P. Butowski, op., cit., s. 76; Frontowe lotnictwo myśliwskie jest podstawowym środkiem lotnictwa frontowego przeznaczonego do zwalczania w powietrzu samolotów, śmigłowców i środków bezpilotowych przeciwnika. Może być również wykorzystane do zwalczania obiektów naziemnych (morskich) o znaczeniu taktycznym, prowadzeniu taktycznego rozpoznania powietrznego oraz osłony innych rodzajów lotnictwa (kluczewskie Su-27 mogły np. osłaniać w ewentualnym konflikcie z zachodem samoloty Su-24 ze Szprotawy, których m. in. zadaniem było przełamywanie obrony przeciwlotniczej NATO). Wyposażone w samoloty myśliwskie lekkie MiG-29 (dużą ich liczbą Sowieci dysponowali w bazach na terenie NRD) - do bliskich manewrowych walk powietrznych i ciężkich Su-27 do prowadzenia walk na większe odległości. J. Gruszczyński, E. F. Rybak, *Samoloty wojskowe Rosji- przewodnik*, Warszawa 1996, s. 8.

⁴⁴ Od 1988 r. samoloty Su-27 zaczęły wchodzić na uzbrojenie 582 PLM z Chojny. C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 Armia Lotnicza ...*, s. 14-20.

wybudowano na lotnisku nowe większe schrono-hangary w liczbie 28 (il. 7). W Polsce po raz pierwszy publicznie zaprezentowano Su-27 na międzynarodowych⁴⁵ pokazach lotniczych „Air Show” ’91 na lotnisku Poznań-Ławica w sierpniu 1991 r⁴⁶. Był to samolot Su-27UB o czerwonych numerach bocznych 66 z jednostki z Kluczewa.

Zachodzące w drugiej połowie lat 80. zmiany w Związku Radzieckim pod przewodnictwem M. Gorbaczowa spowodowały, że ZSRR zatracać zaczął swój totalitarny charakter. Najlepszym tego przykładem było wycofanie sowieckich wojsk z Afganistanu w lutym 1989 r. W Polsce, która tak jak i inne kraje bloku wschodniego na przełomie lat 1989/90 uzyskana niepodległość, temat sowieckich baz przestał być tematem tabu. W 1989 r. doszło do kilku demonstracji ulicznych, w których uczestnicy pod hasłami „Sowieci do domu”, „Czołgi do Wołgi”, „Precz z sowiecką okupacją” domagali się wyprowadzenia wojsk radzieckich z Polski. Podczas tych demonstracji w kilku przypadkach interweniowała milicja⁴⁷. W roku 1990 w krajach gdzie stacjonowały wojska sowieckie (Polska, Węgry, Czechosłowacja) powszechny był już postulat wycofania tych wojsk.

W lipcu 1989 r. doszło do dwóch tragicznych wypadków, których sprawcami byli piloci radzieccy służący w 4 AL⁴⁸. W dniu 4 lipca pilot I klasy płk Nikołaj Skouridine lecąc samolotem MiG-23M z jednostki stacjonującej w Bagiczu (871 PLM), ratował się awaryjnie z uszkodzonego samolotu, który zamiast spaść w wody Bałtyku, kontynuował lot do wyczerpania paliwa i spadł na terytorium Belgii, zabijając 19-letniego mieszkańca tego kraju. Po tym incydencie 871 PLM został przeniesiony na lotnisko w Brzegu, a w czerwcu 1991 r. został ewakuowany do ZSRR. Dowódca pułku płk pilot Mikołaj Ziemcow wrócił następnie do Polski i objął stanowisko w sztabie 239 DLM w Kluczewie⁴⁹. Inny wypadek miał miejsce 5 lipca, kiedy to wykonujący lot ćwiczebny radziecki pilot na samolocie Su-24 z jednostki w Szprotawie, naruszył przestrzeń powietrzną lotniska aeroklubowego w Lubinie i zderzył się z szybowcem pilotowanym przez Macieja Majewskiego. W wyniku tego zderzenia pilot szybowca zginął. Samolot wojskowy wylądował bezpiecznie na lotnisku w Szprotawie. Badając te zdarzenie Główna Komisja Badań Wypadków Lotniczych uznała, że winnym wypadku był pilot radziecki⁵⁰.

⁴⁵ Były to pierwsze w Polsce międzynarodowe pokazy lotnicze z udziałem samolotów z NATO m. in. prezentowany był amerykański samolot F-15, którego odpowiednikiem w Układzie Warszawskim był Su-27.

⁴⁶ Pierwsza zagraniczna prezentacja Su-27 miała miejsce w 1989 r. na salonie lotniczym w Le Bourget pod Paryżem, gdzie samolot Su-27 wzbudził bardzo duże zainteresowanie zarówno wśród licznie zgromadzonej tam publiczności jak i fachowców z branży lotniczej. Na zachodzie samolot Su-27 otrzymał oznaczenie kodowe „Flanker”. Pierwsze jego zdjęcia satelitarne - prototypu Su-27 - znane były na Zachodzie w 1977 r.

⁴⁷ „Polityka” nr 25 z 24. 06. 1989.

⁴⁸ Wg nie potwierdzonych relacji w roku 1990 lub 1991 jeden z kluczewskich Su-27 miał ulec awarii i w okolicach miejscowości Warnice spaść na ziemię, nie czyniąc jednak większych szkód.

⁴⁹ „Skrzydłata Polska”, nr 30, 22. 07. 1989 r., s. 2; C. Piotrowski, R. Semkowski, *4 Armia Lotnicza ...*, s. 14-21.

⁵⁰ „Polityka” nr 32 z 12. 08. 1989 r., s. 2.

W listopadzie 1989 r. Ministerstwo Obrony Narodowej ze względu na bezpieczeństwo oraz w celu zmniejszenia uciążliwości dla środowiska naturalnego wprowadziło wiele ograniczeń w wojskowym ruchu lotniczym nad terytorium Polski. Ograniczono m. in. godziny i pułap, w której samoloty mogły latać z prędkością naddźwiękową, najbardziej uciążliwą dla mieszkańców z okolic, gdzie znajdowały się lotnicze garnizony. Nowe zasady dotyczyły także jednostek radzieckich stacjonujących w Polsce⁵¹. W roku 1990 na terytorium Polski stacjonowało ok. 200 samolotów bojowych i kilkadziesiąt śmigłowców 4 Armii Lotniczej.

W grudniu 1990 r. rozpoczęły się oficjalne rozmowy między Polską a Związkiem Radzieckim w sprawie wycofania z terytorium Polski wojsk radzieckich. Kolejne tury rozmów odbywały się na przemian w Warszawie i w Moskwie. Było ich w sumie piętnaście. Strona polska zaproponowała, aby wojska radzieckie opuściły Polskę do grudnia 1991 r. Rosjanie upierali się przy połowie 1994 r. uzasadniając to tym, że wycofanie ich wojsk z Polski jest elementem procesu wycofywania wojsk sowieckich (ok. 600 tys.), z Niemiec wschodnich. Miało się ono zakończyć do końca 1994 r. Podczas styczniowej tury rozmów w Moskwie w 1991 r., gen. W. Dubynin⁵² wygłosił zaskakujące oświadczenie: „Niezwyciężona i dumna armia sowiecka, która kiedyś pokonała Germańców, wyjdzie z Polski wtedy, kiedy uzna to za stosowne, drogami i szlakami, które uzna za stosowne, z rozwiniętymi sztandarami, w sposób, który sama ustali, a jeżeli ktoś będzie jej w tym przeszkadzał - to nie bierze ona odpowiedzialności za bezpieczeństwo ludności Polski”⁵³. Ostatecznie jednak obie strony idąc na obustronny kompromis uzgodniły, w podpisanym w maju 1992 r. dokumencie, że do 15 listopada 1992 r. opuszczą Polskę jednostki bojowe Armii Radzieckiej, a reszta jednostek (pomocnicze, łącznikowe itp.) ewakuowana będzie do końca 1993 r. W rozliczeniach finansowo - majątkowych przyjęto tzw. „opcję zerową”⁵⁴. Oficjalną datą rozpoczęcia wycofywania z Polski wojsk radzieckich jest data 8 kwietnia 1991 r. (trwały jeszcze rozmowy dotyczące terminu zakończenia wyjścia tych wojsk), kiedy to w uroczystej oprawie (w strugach lejącego deszczu) z bazy w Bornem - Sulinowie wyjechał eszelon ze sprzętem i żołnierzami stacjonującej tam brygady raket operacyjno - taktycznych. Jeszcze przed rozpoczęciem rozmów na temat wyjścia wojsk radzieckich z Polski, bo na przełomie sierpnia i września 1990 r., po wielu zabiegach i uzgodnieniach na szczeblu międzypaństwowym, doszło do inspekcji radzieckich baz na terenie województwa szczecińskiego. Inspektorzy Wydziału

⁵¹ „Skrzydłata Polska”, nr 44 z 12. 11. 1989 r., s. 2. Podobne obostrzenia na terenie wschodnich Niemiec wprowadzono w listopadzie 1990 r.

⁵² Wiktor Dubynin (1944 - 1992), gen. armii, absolwent Akademii Wojskowej im. Frunzego w Moskwie, w lata 1984-1987 dowódcą Ograniczonego Kontyngentu Armii Radzieckiej (40 Armia) w Afganistanie. Rozpoczął proces jej wycofywania. W latach 1989-1992 dowódcą PGW i jednocześnie pełnomocnik rządu ZSRR do spraw pobytu w Polsce Armii Radzieckiej.

⁵³ Co prawda przewodniczący radzieckiej delegacji Kopitielcew odciął się od tego oświadczenia, to jednak następnego dnia ukazało się ono w Polsce na łamach „Znamia Pobiedy” i w kilku polskich gazetach. J. Kurski P. Semka, *Lewy czerwony*, Warszawa 1994 r., s. 160.

⁵⁴ *Pożegnanie z armią ...*, s. 57, 114.

Ochron Środowiska Urzędu Wojewódzkiego wpuszczeni zostali do radzieckich garnizonów w: Chojnie, Świnoujściu, Szczecinie i Kluczewie. Po obejrzeniu szczególnie garnizonu w Kluczewie w prasie pojawiły się alarmujące informacje na temat degradacji środowiska naturalnego samej bazy, jak i obszarów do niej przyległych. Z treści raportów wówczas sporządzonych wynikało, że garnizon w Kluczewie nie posiadał oczyszczalni ścieków (co było normą w radzieckich garnizonach), a jedynie przepompownię, która toczyła rowem ściekowym surowe ścieki wprost do rzeczki Gowienicy, będącej dopływem jeziora Miedwie (od 1976 roku ujęcie wody pitnej dla Szczecina). Ów rów ściekowy był wyłożony dużą ilością osadów silnie nasyconych substancjami ropopochodnymi. Oprócz tego garnizon rocznie emitował do atmosfery 127,9 ton dwutlenku węgla (czyniło to kilka dużych kotłowni i piekarni). Stan techniczny trzech czynnych na terenie garnizonu studni głębinowych zagrażał skażeniem warstw wodonośnych. Do nie użytkowanych studni wrzucano natomiast odpadki, śmieci, magazynowano w nich odpady stałe⁵⁵.

W sierpniu tego samego roku Rosjanie zapowiedzieli oddanie stronie polskiej Słotnicy, jednak pod koniec miesiąca dowództwo PGW wycofało się z tej obietnicy, nie podając przyczyny zmiany decyzji⁵⁶.

W dniu 21 lutego 1991 r. w Szczecinie w Urzędzie Wojewódzkim miało miejsce spotkanie gen. W. Dubynina oraz dowódców garnizonów radzieckich na terenie województwa szczecińskiego, z władzami województwa i miasta Szczecina. W spotkaniu uczestniczył też prezydent Stargardu W. Gil. Podczas tego spotkania gen. Dubynin zgodził się na umożliwienie przedstawicielom władz terenowych przeprowadzenia inwentaryzacji mienia znajdującego się w obrębie garnizonów i przygotowanie do przekazania tego mienia stronie polskiej⁵⁷. Stwierdził również, że zostaną podjęte odpowiednie kroki w Kluczewie chroniące wody jeziora Miedwie. O ewakuacji jednostki, co byłoby najlepszym rozwiązaniem jeśli chodzi o ochronę środowiska w tym rejonie, nie było mowy⁵⁸.

Dopiero niespełna pięć miesięcy po tym spotkaniu gen. W. Dubynin poinformował, że w roku 1992 zlikwidowane zostaną lotniska w Chojnie i być może w Kluczewie⁵⁹.

⁵⁵ D. Jeżowska, *Z przepompowni wprost do Miedwia*, „Głos Szczeciński”, nr 221, 1990 r., s. 1.5; M. Rudnicki, *Kiedy pójdą do domu?*, „Morze i Ziemia” nr 40, 1990 r., s. 1.4; A. D. Łiskowacki, *Dżuma w szklance wody? Pułk imienia Suworowa zagraża Szczecinowi*, „Wokanda”, nr 31, 1990 r., s. 3.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Przejmowanie obiektów po wojskach radzieckich w pierwszej fazie było dokonywane zgodnie z umową z 17. 12. 1956 r. a następnie zgodnie z zarządzeniem nr 13 Prezesa Rady Ministrów z dnia 25. 03. 1991 r. i wytycznych Szefa Urzędu Rady Ministrów. Zarządzenie to precyzowało, że nieruchomości w pierwszej kolejności przekazywane miały być na cele obronne i bezpieczeństwa państwa oraz na cele użyteczności publicznej. Nieruchomości te na wniosek zainteresowanych mogły być też przez kierowników Urzędów Rejonowych: sprzedawane bądź oddane w użytkowanie wieczyste lub najem osobom prawnym i osobom fizycznym; przekazane gminom na własność albo w użytkowanie wieczyste lub im użyczone; oddane w zarząd państwowy jednostkom; zwrócone poprzednim właścicielom od których zostały wywłaszczone. „Białogard 1299-1999 Studia z dziejów miasta”, red. B. Polak, Koszalin-Białogard 1999, s. 232.

⁵⁸ D. Jeżowska, *Od sierpnia-Szczecin bez wojsk radzieckich*, „Głos Szczeciński” nr 43 1991 r., s. 1-2.

⁵⁹ „Polityka”, nr 28 z 13. 08. 1991 r., s. 2.

Harmonogram wycofania wojsk sowieckich na rok 1992 przewidywał, że w danym roku wycofane zostanie z Polski: 30 621 żołnierzy, 11 463 jednostki techniki bojowej, w tym 220 czołgów, 756 transporterów opancerzonych, 153 armaty i moździerz, 125 zestawów przeciwlotniczych, 9 992 samochody i inne pojazdy kołowe, 174 samoloty, w tym 151 bojowych, 66 śmigłowców w tym 41 uderzeniowych⁶⁰. Opuszczenie lotniska w Kluczewie przez jednostkę bojową Rosjanie zaplanowali na dzień 10 lipca 1992 r. Po czym zamierzali wykorzystywać to lotnisko-obok lotniska w Łegnicy - do tranzytu swych wojsk z terenu wschodnich Niemiec jeszcze w roku 1993. Na to jednak strona polska nie godziła się i w następstwie bezpośrednich rozmów gen. L. Kowaliowa (dowódca PGW w latach 1992 - 1993) z gen. Z. Ostrowskim Rosjanie, ostatecznie zrezygnowali z tego niewygodnego dla strony polskiej pomysłu. Zgodnie z harmonogramem, w piątkowy poranek 10 lipca 1992 r. miał miejsce ostatni apel pilotów rosyjskich na lotnisku w Kluczewie, odlatujących do Rosji. W uroczystości pożegnalnej uczestniczyli m. in. dowódca 4 AL. gen. A. Basow (pełnił te funkcję od 5 marca 1992 r.), Konsul Generalny Federacji Rosyjskiej O. Brykin. Stronę polską reprezentowali m. in. wice wojewoda W. Soiński, dowódca szczecińskiego garnizonu płk A. Ekiert oraz przedstawiciele władz Stargardu. Po krótkich przemówieniach, odegraniu hymnów obu państw i wręczeniu kwiatów pilotom, nastąpił w krótkim odstępach czasu start 37 samolotów, które po starcie kierowały się na północny - wschód. Docelowym miejscem do jakiego się udawały był pietrozawodski węzeł lotniskowy (Pietrozawodsk miasto w Rosji, położone 300 km na północ od St. Petersburga)⁶¹. 159 PLM był ostatnią lotniczą jednostką bojową byłej Armii Radzieckiej, która opuściła Polskę⁶².

Po tym dniu na lotnisku pozostało jeszcze kilkuset żołnierzy, którzy zabezpieczali operacje odlotu samolotów oraz mieli przygotować teren bazy do przekazania jej w całości stronie polskiej. W przeciągu kilku miesięcy mieli oni opuścić teren garnizonu transportami kolejowymi i drogą powietrzną. Poszczególne części garnizonu w tym czasie przechodziły w polskie ręce. Najpierw Rosjanie wyszli z Kluczewa pozostawiając do swojej dyspozycji płytę lotniskową i zabudowania Burzykowa i Słotnicy. Z bazy paliw w Burzykowie Rosjanie wyprzedawali w tym czasie resztę zapasów. Ostateczne przekazanie całego garnizonu nastąpiło w październiku 1992 r. W Słotnicy - 13. 10. 1992 r.- podpisano odpowiednie dokumenty kończące obecność wojsk byłej Armii Radzieckiej w garnizonie Kluczewo. Ze strony rosyjskiej dokumenty podpisali: dowódca jednostki ppłk W. J. Kuźniecowa, naczelnik służby lotniczej ppłk K. N. Korowin, kpt. A. M. Łukianow, ppłk J. W. Paschalnyj i ppłk W. W. Galkin.

⁶⁰ *Pożegnanie z armią ...*, s. 113.

⁶¹ *I co dalej? Pożegnanie przez Ły...*, „Gazeta Stargardzka”, nr 14 z 17. 07. 1992 r., s. 1, 2.

⁶² Ostatnią jednostką bojową PGW AR, która opuściła Polskę była to XXIV Brygada Kutrów Torpedowych stacjonująca w Świnoujściu, którą pożegnano 28 października 1992 r. *Pożegnanie z armią ...*, s. 139. Wg P. Butowskiego, op. cit. s. 74. 159 PLM po przeniesieniu do Rosji został rozwiązany.

Teren bazy zajęło Wojsko Polskie w celu zabezpieczenia terenu i oczyszczenia z ewentualnych niewybuchów. Z czasem kiedy okazało się, że wojsko nie będzie zainteresowane wykorzystywaniem lotniska zostało ono wycofane z terenu bazy.

Od 1994 r. trwa oczyszczanie z zanieczyszczeń substancjami ropopochodnymi terenów lotniska. Do końca 2000 r. usunięto ok. 1, 5 tys. metrów sześciennych tych substancji, które zostały w ziemi w „spadku” po Armii Radzieckiej.

Do dnia dzisiejszego na wydzielonym terenie w granicach byłego garnizonu powstało nowe osiedle mieszkaniowe „Kluczewo - Lotnisko”, z pełną infrastrukturą komunalną. Natomiast dawne wsie Burzykowo i Słotnica po opuszczeniu przez Rosjan nie zostały zasiedlone i zabudowa ich na przestrzeni lat uległa stopniowej dewastacji (il. 8), z kolei rozległe grunty orne na terenie byłego garnizonu zostały wydzierżawione pod uprawę.

Zusammenfassung

Die Geschichte der sowjetischen Militäreinheit in Kluczewo bei Stargard

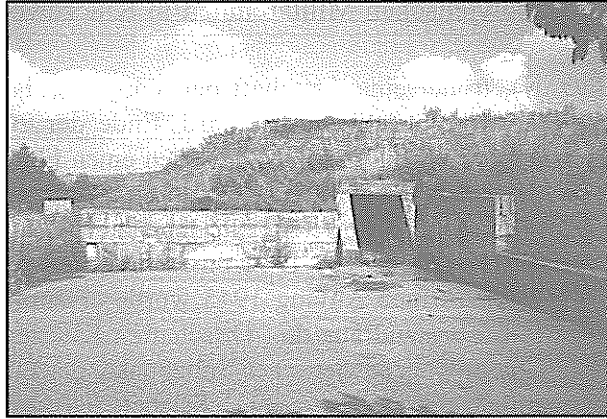
Kluczewo (Klützw), früher eine Ortschaft bei Stargard (bis 1956 im Kreis Pырzyce) ist heute ein Wohnviertel von Stargard. Ende der 20-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts begannen dort die Deutschen einen Flughafen zu bauen. Bis Februar 1945 war der Flughafen ein Stützpunkt der deutschen Luftwaffe. Gegen Ende des Krieges operierten von dort u.a. die deutschen Flugzeuge mit dem Raketenantrieb Messerschmitt Me-163 B „Komet“. Nach der Besetzung des Flughafens durch die Rote Armee Anfang 1945 wurde er zum Stützpunkt der sowjetischen Luftwaffe (er bestand aus drei Ortschaften Kluczewo-Burzykowo-Slotnica). Er war einer der größten sowjetischen Stützpunkte der Luftwaffe auf dem Gebiet Polens nach dem II. Weltkrieg (ca. 1200 ha Fläche), den die Sowjetarmee zur Verfügung bekommen haben (von 8 Kampfflughäfen und 7 Behelfsflugplätzen). Die Flughäfen wurden bis zum Anfang der 90-er Jahre des 20. Jh. genutzt.

Die hier stationierten Einheiten gehörten zur 4. Sowjetischen Luftwaffenarmee. Sie waren der Nordgruppe der Truppen der Sowjetischen Armee untergeordnet. Diese Nordgruppe wurde im Juni 1945 gegründet und auf dem Gebiet von West- und Nordpolen stationiert.

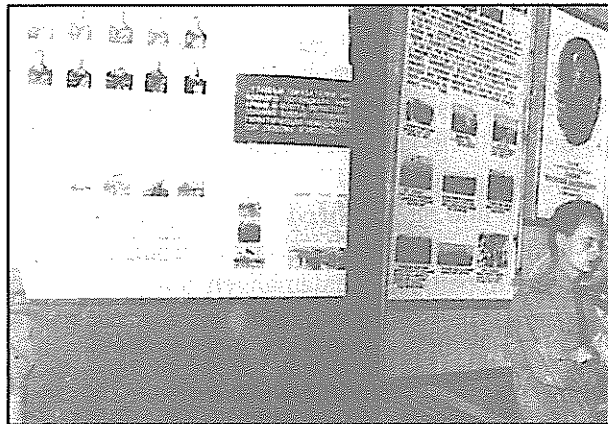
In Jahren 1952-1992 (mit einer Unterbrechung in den Jahren 1961 - 1964) war auf dem Flughafen das 159. Regiment der Jagdluftwaffe „Noworosyjski“ (159 PLM) stationiert. Diese Militäreinheit wurde jahrelang mit folgenden Flugzeugen ausgerüstet: MiG-15, MiG-17, Jak-25M, MiG-21, und seit 1987 mit Flugzeugen Su-27 mit den damals und heute modernsten russischen Jagdflugzeugen, die im Einsatz waren. Das Regiment in Kluczewo war die erste sowjetische Luftwaffeneinheit, die außerhalb der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken ihren Standort hatte und mit diesen hochmodernen Flugzeugen ausgerüstet war. Der Stützpunkt in Kluczewo war auch der Sitz des Stabs der 239. Division der Jagdluftwaffe „Baranowicka“. Zu dieser Division gehörten drei Regimenter: 159. PLM, 871. PLM „Pomeranski“, das in Bagicz bei Kolobrzeg stationierte und 582. PLM, das in Chojna stationierte.

Auf Grund des Vertrages vom 1992 zwischen Polen und der Russischen Föderation über den Rückzug der Truppen der ehemaligen Sowjetarmee aus Polen sind am 10. Juli 1992 die Flugzeuge des 159. PLM nach Russland zurückgefliegen. Im Oktober desselben Jahres wurde das Gebiet des Stützpunktes an die polnische Seite übergeben.

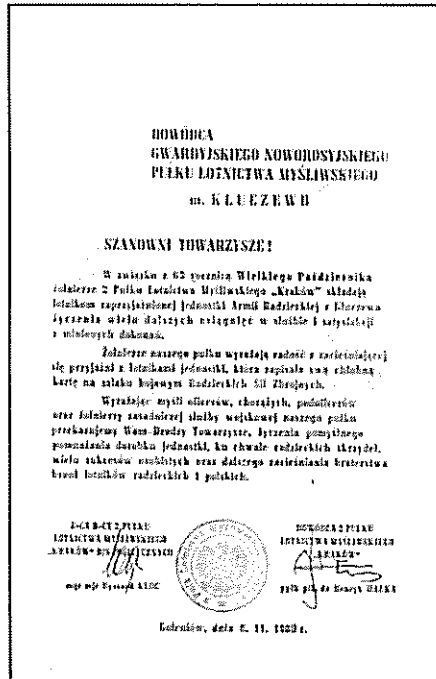
Jetzt wohnen auf dem Gebiet des ehemaligen Stützpunktes ca. 3.000 Menschen. Seit ein paar Jahren werden die erdölhaltigen Substanzen aus dem Flughafen entsorgt, welche die Sowjetische Armee im Boden hinterlassen hat.

I. 1. Wejście do podziemnego stanowiska dowodzenia - strona południowa (lipiec 1997 r.). (fot. A. Bierca).

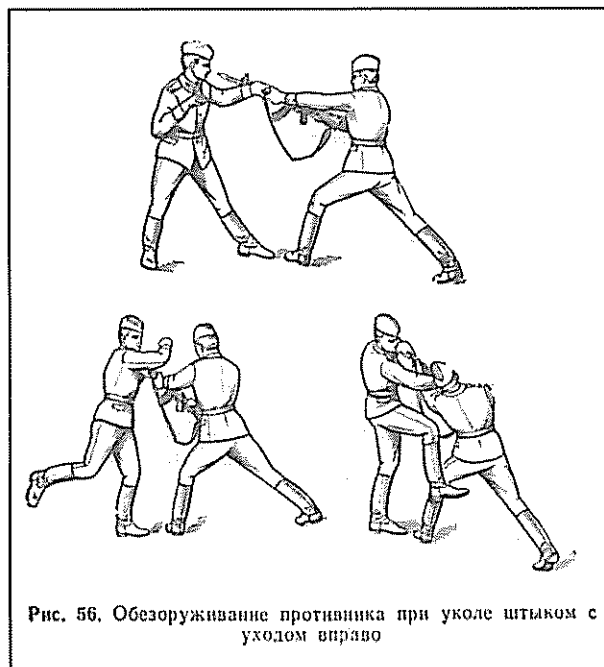
II. 2. Sala sławy pułku 159 PLM w Kluczewie (lata 80.).
(autor zdjęcia nieznany).

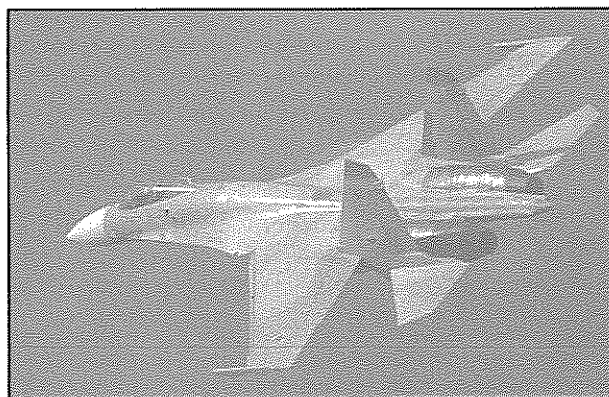
II. 3. Dyplom od 2 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego „Kraków” dla 159 „Noworosyjskiego” Pułku Lotnictwa Myśliwskiego Gwardii z okazji 63 rocznicy wybuchu Rewolucji Październikowej

II. 4. Szeregowi żołnierze Armii Radzieckiej, Kluczewo - lata 80. (autor zdjęcia nieznany)

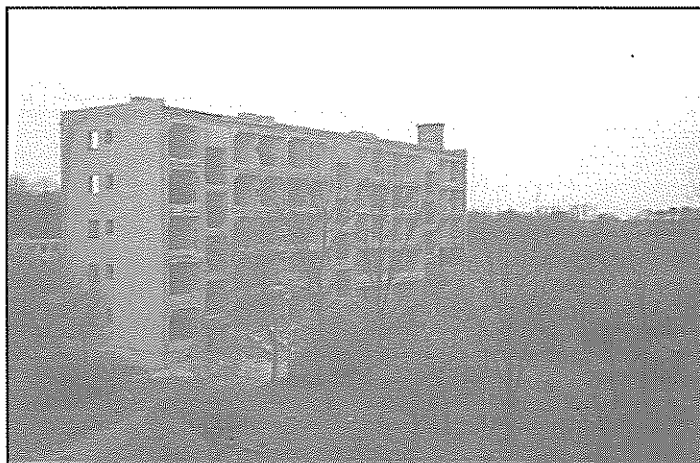
Il. 5. Ilustracja z podręcznika: „Nastawienie po fizycznej podgatowce Sowieckoj Armii i Wojenno - Morskowo Flota”, Moskwa 1980, s. 102.

Il. 6. Frontowy samolot myśliwski dalekiego zasięgu Su-27.

Il. 7. Jeden ze schrono - hangarów, które wybudowano w drugiej połowie lat 80. w Kluczewie na potrzeby wchodzących wówczas na uzbrojenie 159 PLM samolotów Su-27 (czerwiec 2000 r.).
(fot. A. Bierca).

Il. 8. Zdewastowany po radziecki blok mieszkalny w Słotnicy
(kwiecień 1999 r.).